

УДК 37.02

Гончарук Віталій Володимирович,

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри хімії, екології та
методики їх навчання

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна

Гончарук Валентина Анатоліївна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури,
українознавства та методики їх навчання

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна

ОСНОВНІ КОМПОНЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація. Акцентовано увагу на компетентнісному підході в освіті початку третього тисячоліття. Уточнено визначення понять «компетентність», «компетенція» та «професійна компетентність вчителя», встановлено зв'язки, у яких вони перебувають. Виокремлено основні компоненти професійної компетентності сучасного вчителя та розкрито їхню сутність.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, компетенція, професійна компетентність вчителя.

На початку третього тисячоліття поглиблюються та прискорюються загальносвітові соціально-економічні, політичні, соціокультурні процеси, які визначають розвиток людства на сучасному етапі його життєдіяльності. Глобальні суспільні зрушення зумовлені науково-технічним прогресом, швидкою інформатизацією та комп'ютеризацією, демократизацією суспільного життя. Ці явища впливають на зміну способу життя українців, на переоцінювання ними

усталених норм і цінностей, на переорієнтацію освітньої галузі загалом і вищої освіти зокрема.

Наслідком таких змін стала розробка та прийняття нової редакції Закону України «Про вищу освіту» [1]. Однією з особливостей Закону є введення поняття «компетентність» як інтегрованого показника якості підготовки фахівців. Орієнтація навчального процесу на формування в майбутніх фахівців професійної компетентності обумовлює необхідність інтеграції всіх дисциплін стосовно кінцевих цілей навчання студентів у закладах вищої освіти, узгоджених з вимогами компетентнісного виміру якості професійної освіти.

Проблему розроблення, впровадження й реалізації компетентнісного підходу в закладах вищої освіти досліджували В. Байденко, Н. Бібік, А. Вербицький, Ю. Галатюк, Е. Зеєр, І. Зимня, М. Ільязова, А. Кузьминський, О. Лебедев, В. Мендерецький, А. Субетто, Ю. Татур, Ю. Тихомиров, А. Усова, О. Хуторський та ін.

Відомі дослідники розглядають професійну компетентність як високий рівень володіння знаннями, вміннями й навичками (В. Безрукова, О. Дубасенюк, О. Шахматова та ін.); як особистісну характеристику, властивість особистості, особистісне новоутворення (Л. Анциферова, Д. Завалишина, Є. Рибалко, О. Сімен-Сіверська, Н. Яковлева та ін.); як реалізацію потреб фахівця, як вирішення завдань професійної діяльності (С. Дружилов, С. Каплун, І. Климкович, С. Молчанов, В. Ягупов та ін.); як психічний стан особистості (А. Маркова, Н. Яковлева та ін.); як готовність особистості до здійснення професійної діяльності (Р. Ваврик, М. Варій, В. Косарєв, Н. Лобанова та ін.).

Мета статті – розглянути компетентнісний підхід у вищій школі, уточнити сутність поняття «професійна компетентність вчителя» та конкретизувати сутність основних компонентів професійної компетентності сучасного вчителя.

Освіта є соціальним інститутом, через який проходить кожна людина, набуваючи при цьому рис особистості, фахівця і громадянина. Завдяки діяльності

вчителя реалізується державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку вітчизняної науки, техніки і культури, збереженні і примноженні культурної спадщини й формуванні людини майбутнього. Все це висуває нові вимоги до підготовки вчителя, до його професійного становлення і професійної компетентності. У контексті зазначеного компетентнісний підхід розглядається як один із важливих концептуальних принципів, який визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти.

У широкому розумінні компетентність (лат. *competens* – відповідний, здібний) означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Професійна компетентність учителя – це сукупність його особистісних якостей, загальної культури та кваліфікаційних знань, умінь, методичної майстерності, гармонійна інтеграція яких у педагогічній діяльності дає оптимальний результат [2].

Аналіз світових тенденцій у галузі педагогічної освіти засвідчує зростання вимог до педагогічного професіоналізму і особистих якостей вчителя. На думку вчених, основними проблемами, з якими зустрічатимуться вчителі у цьому тисячолітті, є: постійне ускладнення змісту освіти, гарантування високого рівня освітніх стандартів; самостійна постановка і вирішення творчих і дослідницьких завдань; ускладнення проблем виховання; безперервне оволодіння прогресивними технологіями навчання і виховання, новими досягненнями вітчизняного і зарубіжного досвіду; розв'язання складних професійних проблем, які вимагають інтеграції знань, практичних умінь і навичок із таких суміжних з педагогікою наук, як філософія, психологія, медицина, релігієзнавство, економіка, правознавство, кібернетика та ін.; робота в єдиному інформаційному середовищі, що передбачає раціональне використання інформаційних технологій.

Практика сучасної ринкової економіки свідчить, що саме конкурентоздатність, професійна мобільність, професіоналізм і компетентність фахівця – це ті якості, від яких залежать життєві й трудові успіхи [3, с. 17–18].

Сучасному вчителю належить усвідомлювати такий стратегічний напрям освіти, як врахування ідей сталого розвитку суспільства. У свою чергу це потребує не лише трансформації змісту шкільних навчальних предметів, а й оновлення змісту і процесу професійної підготовки вчителів, розробку відповідних інтегрованих навчальних курсів, які б передбачали зміну моделей поведінки, стереотипів ставлення, життєвої позиції [4, с. 137].

У наш час науковці особливу увагу звертають на формування авторської спроможності як професійно-особистісної якості, що забезпечує здатність майбутнього вчителя бути автором власного життя і професійної діяльності [5, с. 182].

Усе назване може здійснювати лише вчитель із сформованою професійною компетентністю, розвиненими творчими, дослідницькими здібностями, високим рівнем інтелігентності, духовно-морального потенціалу, конкурентноздатності, ерудованості, здібностей до безперервної освіти [6].

Професійна компетентність вчителя – це єдність його теоретичної і практичної готовності здійснювати педагогічну діяльність. Під професійною компетентністю вчителя розуміють ті особистісні можливості, які дають йому можливість самостійно й ефективно реалізовувати цілі педагогічного процесу. Одним із важливих компонентів діяльності Програми розвитку ООН стала реалізація проєкту «Освітня політика та освіта “Рівний – рівному”», в рамках якого зніційовано чимало дискусій, що стосуються модернізації змісту освіти та формування в молоді ключових компетентностей [7].

Головний нормативно-правовий документ Міністерства освіти і науки України свідчить: «Педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру». Саме тому на сучасному етапі модернізації системи освіти й виховання в Україні особливої гостроти й актуальності набувають питання підвищення й

розвитку професійної компетентності вчителів закладів загальної середньої освіти [1].

Поняття «компетентність», за словами І. Тараненко, розкрило якісно нові перспективи у розумінні місії навчання, життєвих результатів освітньої діяльності вищої професійної освіти. Науковець зазначає, що основою концепції компетентності є ідея виховання компетентної людини й майбутнього працівника, який володіє необхідними знаннями, професіоналізмом, уміє виконувати адекватні дії у певних ситуаціях, бере на себе відповідальність за їх результати [8].

М. Чошанов характеризує «компетентність» як володіння оперативними та мобільними знаннями, постійне прагнення їх відновлювати та використовувати в конкретних умовах [9, с. 12]. А. Хуторський розглядає «компетентність» як володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особисте ставлення до виду діяльності; сукупність якостей особистості та мінімальний досвід стосовно діяльності у цій сфері [10, с. 280].

Закон України «Про вищу освіту» розглядає «компетентність» як динамічну комбінацію знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти [1].

Професійна компетентність – здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку. Поняття «професійна компетентність» у психолого-педагогічній літературі трактується як: сукупність знань, умінь і навичок, що визначають результативність праці [11]; єдність теоретичної та практичної підготовки студентів [12]; поєднання знань із професійно значущими особистісними якостями [13]; система знань та вмінь педагога, що виявляється при вирішенні на практиці професійно-педагогічних

завдань [14]; система знань та вмінь, на основі яких формується творчий потенціал учителя та будується його діяльність [15].

Вчені О. Савченко, Г. Селевко, В. Сластьоніна, Т. Сорочан, Н. Тализіної, Г. Троцько, А. Хуторського, В. Хутмахера, Е. Шорта вважають, що поняття «компетенція» та «компетентність» є системними, багатокомпонентними. Між поняттями «компетентність» і «компетенція» існує тісний взаємозв'язок, часто вони розуміються як синоніми. У дослідженні ми розрізняємо ці поняття і використовуємо їх у такому розумінні: компетентність – це інтегральна характеристика особистості, що визначає її здатність вирішувати проблеми й типові завдання, які виникають у реальних життєвих ситуаціях, у різних сферах діяльності, на основі використання знань, навчального й життєвого досвіду та засвоєної системи цінностей; компетентність складається з різних компонентів – компетенцій, які засновані на знаннях, уміннях і досвіді, набутих завдяки навчанню, готовність і здатність особистості до успішної діяльності стосовно визначеного кола реальних об'єктів.

Як показує досвід, сьогодні формування освітніх цілей відбувається не на рівні держав, а на міждержавному, міжнаціональному рівнях, коли основні пріоритети освіти й цілі проголошуються в міжнародних конвенціях та документах і є стратегічними орієнтирами міжнародної спільноти. Держави формують освітню політику, спрямовану безпосередньо на інтеграцію її в міжнародні співтовариства. Зокрема, одним з останніх гасел міжнародної спільноти є спільна для багатьох країн ініціатива «Освіта для всіх». Новим і стратегічним для країн, що перебувають в періоді перетворень, є проголошення рівного доступу до якісної освіти, зокрема до початкової, на саміті тисячоліття Організації Об'єднаних Націй 2000 р., що є одним з основних компонентів прийнятої на саміті декларації «Цілі розвитку тисячоліття» [2]. Ці ініціативи наголошують на наданні доступу до базової освіти, що є засобом зниження бідності й поліпшення соціальних та економічних умов окремих націй і держав.

Так І. Зязюн [16] розуміє компетентність як здатність вирішувати професійні завдання певного класу, що вимагає наявності реальних знань, умінь, і навичок, досвіду. Вони мають вияв у практиці професійної діяльності як системна характеристика, із чітко визначеною структурою. Компетентність може набувати кількісного виміру, зокрема шляхом виокремлення рівнів. Аналогічним є шлях визначення якості – соціальної, методологічної, технологічної й ін. Угорський вчений Г. Халаш [17] стверджує, що компетентність охоплює широкий спектр соціальних, комунікативних умінь, підґрунтям яких виступають знання та досвід, цінності, сформовані у процесі навчання. Він підкреслює, що компетентність – це реальна здатність застосувати знання.

В енциклопедії професійної освіти «професійну компетентність» (від лат. *professio* – офіційне заняття, лат. *compro* – відповідати, підходити) розтлумачено як інтегральну характеристику ділових і особистісних якостей фахівця, що відображає рівень знань і умінь, достатній для досягнення мети певного роду діяльності [18]. Тому, щоб бути компетентним фахівцем, недостатньо фундаментальної теоретичної та практичної підготовки: слід бути творчою особистістю, професійно та психологічно готовою до ефективного застосування набутих фахових знань у професійній діяльності.

Узагальнивши визначення науковців, визначаємо професійну компетентність як сукупність взаємопов'язаних якостей особистості, що передбачає досконалість її теоретичних і практичних навичок, вміння застосовувати їх у процесі професійної діяльності, здатність творчо та нестандартно вирішувати проблеми, бути відповідальним за наслідки своєї роботи, а також професійне зростання шляхом постійного саморозвитку, самовдосконалення та самоосвіти. Ефективність розвитку професійної компетентності істотно залежить від теоретичної, практичної та психологічної підготовленості особистості, особистісних, професійних та індивідуально-психічних якостей, розуміння мети й специфічних особливостей такої діяльності.

Професійно-педагогічна компетентність вчителя є складною багаторівневою стійкою структурою його психічних рис, що формується внаслідок інтеграції досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, значущих для вчителя особистісних якостей і має окреслені суттєві ознаки (мобільність, гнучкість і критичність мислення). Професійна компетентність вчителя – це сукупність його особистісних якостей, загальної культури та кваліфікаційних знань, умінь, методичної майстерності, гармонійна інтеграція яких в педагогічній діяльності дає оптимальний результат.

Ця компетентність інтегрує різні види компетенцій (пізнавально-інтелектуальну, діагностичну, проектувальну, організаторську, прогностичну, інформаційну, стимулюючу, оцінно-контрольну, аналітичну, психологічну, соціальну, громадянську, комунікативну, рефлексивну, творчу, методичну, дослідницьку), які розкривають загальні здатності вчителя в різних сторонах педагогічного процесу.

Пізнавально-інтелектуальна компетенція – сукупність теоретичних знань, практичних умінь, навичок, ставлень, досвіду, особистісних якостей учителя, що дають змогу здійснювати пошукову, евристичну діяльність, самостійно здобувати нові знання, аналізувати діяльність учасників навчально-виховного процесу, приймати рішення.

Діагностична компетенція – це вміння вчителя вивчати здібності фізичного, психічного, розумового розвитку, рівня морального, естетичного виховання, умов сімейного життя і виховання дітей.

Прогностична компетенція – вміння вчителя визначити напрямок своєї діяльності, її конкретні цілі і завдання на кожному етапі виховної роботи, і передбачати кінцевий результат.

Організаторська компетенція – це вміння вчителя залучати учнів до певної роботи і співробітництво з ними в досягненні поставленої мети.

Інформаційна компетенція. Учитель виступає головним джерелом наукової, світоглядної і морально-естетичної інформації. Для вчителя важливо широта кругозору, ерудиція, глибоке знання предмета викладання, методику його викладання, володіння практичною стороною знань, що позитивно позначається на формування у школярів умінь і навичок.

Стимулююча компетенція – передбачає глибокі знання предмета, ерудицію, моральну культуру, гуманне ставлення до учнів, любов і повагу, теплоту і турботу, щирість у ставленні до учнів.

Оцінно-контрольна компетенція – це вміння вчителя здійснювати зворотній зв'язок у своїй роботі. Під час оцінювання і контролю він може побачити не тільки досягнення у своїй роботі і роботі учнів, а і причини недоопрацювань, зривів, невдач. Отримана інформація дасть змогу провести корекцію в діяльності з навчання і виховання, а також використовувати нові ефективні засоби і методи.

Аналітична компетенція – це вміння вчителя аналізувати завершену справу: яка її ефективність, чому вона нижча від поставленої мети і т. д.

Психологічна компетенція охоплює вміння вчителя адекватно оцінити власні здібності, можливості, рівень домагань, психологічні особливості; вибрати найефективніший варіант поведінки в тій чи іншій ситуації; регулювати власні емоційні стани, долати критичні педагогічні ситуації тощо.

Соціальна компетенція – це здатність педагога адекватно оцінювати навколишню дійсність на основі повноти знань про неї, які дають змогу зрозуміти основну закономірність соціальної ситуації, вміння знаходити інформацію в невизначеній ситуації й упевнено будувати свою поведінку для досягнення балансу між своїми потребами, очікуванням, смыслом життя і вимогами соціальної дійсності, вміння задовольняти бажання, спираючись на норми.

Громадянська компетенція це розвиток у майбутніх вчителів здатності бути громадянином, який володіє демократичною, громадянською культурою,

усвідомлює цінності свободи, прав людини, відповідальності, готовий до компетентної участі у громадському житті.

Комунікативна компетенція – це вміння педагога будувати ефективні комунікативні дії в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії, це знання фахівцем закономірностей різних форм спілкування і правил поведінки в різних ситуаціях, вміння сформулювати тактичний план і реалізувати його на основі соціальних навичок.

Рефлексивна компетенція – професійна якість особистості, яка дає можливість найефективніше й адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здатності, що забезпечує процес розвитку та саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності й результативності.

Компетенція творчості – це здатність педагога продуктивно організувати вирішення педагогічних проблем неординарними способами, діяти у тій чи іншій сфері відповідно до його інтелектуальної, комунікативної, психологічної компетентностей.

Методична компетенція – це оволодіння знаннями методологічних і теоретичних основ методики навчання різних предметів, концептуальних основ структури і змісту засобів навчання (підручників, навчальних посібників тощо), вміння застосувати знання в педагогічній і громадській діяльності, виконувати основні професійно-методичні функції.

Дослідницька компетенція – передбачає оволодіння науковим мисленням, вмінням спостерігати й аналізувати, висунення гіпотези для вирішення спірних питань, виконувати дослідницьку роботу, аналізувати наукову літературу [2].

Отже, можемо стверджувати, що компетентнісний підхід в освіті є затребуваним, перспективним і актуальним. Його реалізація у вищій школі дасть змогу підготувати висококваліфікованого та конкурентоспроможного фахівця.

Аналіз наведених вище визначень понять «компетентність» і «компетенція» дав змогу зробити висновок, що більшість науковців компетенцію розглядають як вимогу, норму освітньої підготовки фахівця, а компетентність – як особистісну якість, що вже склалася. Компетентність є інтегративною якістю особистості вчителя, яка виявляється в його загальній здібності та готовності до діяльності, заснованої на знаннях і досвіді, що набуті в процесі навчання й соціалізації, та спрямована на самостійну й успішну участь у діяльності; професійна компетентність є інтегративною професійно-особистісною характеристикою вчителя, яка складається з різних компонентів – компетенцій, що визначають його готовність і здатність стосовно успішного виконання відповідних видів педагогічної діяльності. Компетентний учитель повинен бути готовим до застосування нових освітянських ідей, здатним постійно навчатися й перебувати у постійному творчому пошуку.

Список джерел:

1. Закон України «Про вищу освіту» (від 01.07.2014 № 1556-VII): офіц. текст. / Верховна Рада України – 2014. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
2. Концепція педагогічної компетентності. URL: <http://www.kgra.km.ua/?q=node/233>
3. Біда О. А., Гончарук В. В., Гончарук В. А. Професійна мобільність як фактор професійної успішності сучасного фахівця. *Наукові записки. Випуск 178. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С. 17–21.
4. Гончарук В. В., Гончарук В. А. Впровадження ідей сталого розвитку в освіту. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути*: тези доповідей I Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.; 1–2 серпня 2019 р. Дніпро, 2019. С. 137–142.

5. Stratan-Artyshkova T., Fedchyshyn N., Honcharuk V. Future Specialists' Creative Capacity as a Personal and Professional Quality. *Science and Education*. Issue10, 2017. P. 182–187.
6. Левенко М. В. Професійна компетентність вчителя. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/profesiina-kompetentnist-vchitelya.html>
7. Рівний рівному – Всеукраїнська благодійна асоціація. URL: <http://za.nrav.org/rivniy-rivnomu-vseukrayinska-blagodiyna-asotsiatsiya/>
8. Тенищева В. Ф. Интегративно-контекстная модель формирования профессиональной компетенции: дис... докт. пед наук. Москва, 2008. 399 с.
9. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий М.: Высшая школа, 1984. 174 с.
- 10.Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: підручн. для студ., аспірант. та молод. виклад. К.: Либідь, 1998. 560 с.
- 11.Міщенко І. Б. Дидактичні умови формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх викладачів економіки в процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук. К., 2004. 228 с.
- 12.Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности. Л., 1970. 114 с.
- 13.Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя. *Советская педагогика*. 1989. № 8. С. 89–94.
- 14.Чошанов М. А. Что такое педагогическая технология. *Школьные технологии*. 1996. № 3. С. 10–16.
- 15.Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. *Интернет-журнал «Эйдос»*. 2002. URL: <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm>
- 16.Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. Київ: МАУП, 2000. 312 с.

17. Халаш Г. Индивидуальные компетентности и запросы общества. *Ключевые компетентности для Европы: материалы симпозиума*. Страсбург, 1996. С. 280.
18. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1997. 192 с.